

Rien Verhoef

Een vluchtig kiertje licht

Al vroeg in zijn carrière werd Rien Verhoef (1948) samen met Sjaak Commandeur bekroond met de Martinus Nijhoffprijs voor de vertaling van 1985 van Anthony Burgess. Sinds zijn studie aan het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam heeft Rien Verhoef een indrukwekkend en gevarieerd oeuvre opgebouwd: van zijn eerste vertalingen, waaronder 1985 en het hoorspel Het transgalactisch liftershandboek in samenwerking met Sjaak Commandeur, en De avonturen van Augie March van Saul Bellow in samenwerking met Sjaak Commandeur en Anneke van Huisseling, tot werken uit de wereldliteratuur als Lolita van Nabokov en verschillende titels van Faulkner. De laatste jaren is Verhoef vaste vertaler van Ian McEwan.

‘Een vluchtig kiertje licht’ verscheen eerder in Filter, jaargang 18, nr. 4.

Een vluchtig kiertje licht

‘Hij kan geen krant of tijdschrift lezen – en hij leest er elke week hele stapels – zonder er die artikelen uit te scheuren waarvan hij denkt dat ze mijn belangstelling zullen hebben. Hij vergist zich daarin nooit.

Is er een groter compliment denkbaar? Bestaat er een elegantere manier om een schrijver te doen gevoelen dat men zijn geschriften kent, waardeert en onthouden heeft, dan door uit de wereldpers die stukken te kiezen die hem zullen boeien, je daarin nooit te vergissen en ze getrouwelijk, zo eens in de veertien dagen, op te sturen aan een schrijver?’

Aldus W.F. Hermans in 1992 in *De bruine enveloppe*, een boekje ter ere van Jaco Groot en diens uitgeverij De Harmonie bij hun 50ste en 20ste verjaardag. Zelf schreef ik er nog het verhaal ‘Royalty’s in de woestijn’ in – een ode aan de betrouwbaarheid van Hoofd Groot, zoals de onvergetelijke naam luidt die Van Kooten en De Bie hem schonken.

Niet elke veertien dagen, maar toch op gezette tijden (verschil moet er zijn), ontvang ik sinds mijn eerste Harmonie-vertaling in 1980 zelf ook bruine enveloppen met wetenswaardigheden over mijn vak of de weg die ik daarin heb afgelegd. Laatst nog met een berichtje uit de rubriek ‘Credo’ in *Hollands Diep* van oktober-december 2011. Onder de kop ‘Het gezond verstand zegt ons dat ons bestaan niet meer is dan een vluchtig kiertje licht tussen twee eeuwigheden van duisternis’, zegt hoogleraar Jeugd en Media en Spinoza-laureaat Patti Valkenburg: ‘Dit is het. Dat denk ik vaak: dit is het. En dat is niet erg, dat het leven slechts een kiertje licht is. We zijn er zelf verantwoordelijk voor om er iets van te maken. Ik ben agnost, twijfel vaak of er een god is. Deze zin kwam ik zeven jaar geleden tegen, in een vertaling van Rien Verhoef, en hij is blijven hangen, heeft me geholpen keuzes te maken in de liefde en vriendschap, en de keuze om geen kinderen te nemen. Je leeft nu eenmaal een beetje anders als je in je achterhoofd houdt: hier moet je het maken. Sommigen hebben het idee dat ze worden beloond in een leven hierna. Soms leven ze vromer, soms houden ze juist rekening met het idee dat ze na de dood nog kansen krijgen. Daar houd ik me niet mee bezig. Ik bevind mij in dat vluchtige kiertje, en dat vind ik prima.’

Het stukje voert me een jaar of twintig terug in de tijd, naar mijn eerste kennismaking als vertaler met het werk van Vladimir Nabokov. Voor de befaamde Nabokov-bibliotheek van De Bezige Bij vertaalde ik *Speak, Memory*, waarvan de eerste zin ruim 10 jaar later zo’n indruk op Patti Valkenburg zou maken. Het frappante is dat ik tijdens mijn werk aan *Geheugen, spreek* in de zomer van 1992 zelfs een hele column over die eerste zin schreef, in de rubriek ‘Een stukje vertalen’ die Carel Peeters in *Vrij Nederland* had opgezet (ongelooflijk overigens dat het nog geen twintig jaar geleden is dat een weekblad zoveel ruimte voor een onderwerp als dit wilde inruimen):

A brief crack

‘Vertalen wat er staat.’ Lijfspreuk van Karel van het Reve, titel van het proefschrift van Arthur Langeveld, ook slavist, die daarmee de oude meester onmiskenbaar eerde. Even simpel als het motto zijn de vereisten om het na te leven: weten wat er staat (= de vreemde taal kennen) en kunnen vertalen (= je eigen taal kennen).

Een Nederlandse journalist berichtte onlangs over de milieutop in Rio: ‘Bush deed wat hij had beloofd: hij ging in de aanval en verdedigde het Amerikaanse milieubeleid. Dat is “*second to none*”: we doen voor niemand onder.’ Daarmee bewees hij onvoldoende Engels te kennen, dus kon hij ook de brede verontwaardiging niet goed verklaren. Bush zei namelijk iets veel provocerenders: *second to none* betekent *better than anything else*.

Langeveld geeft in zijn boek de mooiste wanvertaling die ik ken (al is hij zelf veel te beleefd om die term te gebruiken): in *De kern van de zaak* van Graham Greene staat de zin: ‘Het waren mannen die geen klacht lieten horen en die evenmin iets hadden dat gezag inboezemde.’ Die zestien woorden blijken in de plaats te zijn gekomen van vier Engelse in *The Heart of the Matter. Uncomplaining men without authority* – ‘gelaten mannen zonder gezag’. De vertaler wist dus wat er stond, maar besloot zijn eigen boek te schrijven.

De openingszin van *Speak, Memory*, waarvan ik voor de Nabokov-reeks van De Bezige Bij een nieuwe vertaling heb gemaakt, is een van de beroemdste uit Nabokovs werk: ‘The cradle rocks above an abyss, and common sense tells us that our existence is but a brief crack of light between two eternities of darkness.’

Om ‘in te schieten’ vertalen we wat er staat: ‘(...) boven een afgrond en het gezond verstand (...) dat ons bestaan (...) tussen twee eeuwigheden van duisternis.’ De woorden *cradle, rocks* zijn al meteen de schrik van de vertaler – het Engels heeft iets verschillends dat bij ons gelijklopend is: wat doet een wieg? Een wieg wiegt. Harakiri kunnen we altijd nog plegen, dus een van die twee zal iets anders moeten worden. Voor *cradle* zijn de vooruitzichten somber (*krib? ledikantje?*), dus zal *wiegt* eraan moeten geloven – ook al is dat echt het beste woord voor *rocks*. We hebben weinig keus en met *schommelt* is het eerste verlies geleden: een (inhoudelijk) minder precies woord, onder dwang van het zwaarwegender (vorm)argument.

Een zelfde probleem rijst meteen daarna: *us* en *our* verschillen in het Engels, maar door het onzijdige *bestaan* krijgen we in het Nederlands twee keer *ons*. Gelukkig is dat woord niet zo opvallend (achttien keer *biobak* in de propagandafolder van de deelraad valt meer op dan achttien keer het lidwoord *de*) en kunnen vertalerstrucs als *ons* gezond verstand en *het* bestaan (om die ‘onzen’ wat verder uit elkaar te halen) achterwege blijven. We kiezen voor behoud van de precieze betekenis, al gaat dat (licht) ten koste van de vorm.

Dan *tells us*. Met *tell* moet je oppassen. In slechte vertalingen wordt altijd veel te veel *verteld*. ‘Kunt u mij zeggen hoe ik bij het station kom,’ is zat voor ‘*Could you tell me the way to the station*’; met ‘Kunt u mij de weg naar het station vertellen’, mis je al gauw je trein. Kortom: *het gezond verstand zegt ons*.

Vervolgens *a brief crack of light*. Het Engelse *brief* betekent alleen *kort* in de tijd – ofte wel *kortstondig*. In een duidelijk verband kun je veelal volstaan met *kort*, maar niet hier. *Crack* is namelijk geen tijdwoord en Nabokov verbindt tijd en afstand, een gegeven dat tot nu toe in het Nederlands is weggemoffeld. Zo schreef Renate Rubinstein: ‘De beroemde zin over het leven dat een lichtflits is tussen twee duisternissen, is de eerste van de autobiografie. Je kunt over die korthed treuren, maar *Geheugen, spreek* bewijst je juist hoe eindeloos en volgepakt een mensenleven, mits door geheugen verlicht, is.’ Ook de vertalers van *Speak, Memory* uit 1968 speelden op veilig: van *a brief crack of light* bleef in zijn geheel niet meer over dan: *een flits*. Maar is de schutspatroon der vertalers dan vergeefs gestorven? (Etienne Dolet werd wegens zijn vertalingen door de inquisitie ter dood veroordeeld en bleef volgens de overlevering tot op de brandstapel roepen: ‘Maar het staat er toch?’) We laten daarom de vermenging van het tijds- en afstandselement net als in het Engels voor rekening van Nabokov en doen: *een kortstondige lichtspleet* (niet een *korte*, want dat gaat op de verkeerde lengterichting slaan).

But. But betekent in deze constructie *slechts*. Nu hóéven we ons natuurlijk niet te storen aan het taboe op dat woord in het hedendaagse Nederlands, maar er is nog een betere reden voor een andere wending dan *dat ons bestaan slechts een kortstondige lichtspleet...* Want waar moet het *is* komen dat we dan te goed houden? Meteen na *lichtspleet*? Dat geeft een breuk tussen *lichtspleet* en *tussen...* Aan het eind? Dat geeft ademnood bij het lezen, want *is* moet al die tijd worden ‘vastgehouden’, en dat leidt af. We slaan dus twee vliegen in één klap en kiezen de typische vertalersoplossing om het werkwoord naar voren te halen: *dat ons bestaan niet meer is dan...* Zo krijgen we ten slotte als eerste zin: ‘De wieg schommelt boven een afgrond en het gezond verstand zegt ons dat ons bestaan niet meer is dan een kortstondige lichtspleet tussen twee eeuwigheden van duisternis.’

Vertalen wat er staat, als uitgangspunt blijft het onovertroffen, ook al begint het werk vaak pas daarna.

Wie kaatst, kan de bal verwachten en de eerste bal kwam per kerende post van Herman Mock:

Misschien verblind door de allernieuwste betekenis van *crack* slaat R. Verhoef Nabokov’s plank totaal mis. *A brief crack of light (...)* vertaalt men natuurlijk niet met ‘een kortstondige lichtspleet (...)’, maar met ‘een ogenblik van licht tussen twee eeuwigheden van duisternis’. *I’ll be with you in a crack* – weet u

wel, vertaler Verhoef? U denkt toch zeker niet dat ik u in dat geval in een spleet wil tegenkomen?

Over het (wel vaker voorkomend) pleonasmatische Engels van N. zullen we het hier dan maar niet hebben — in het Nederlands is dat op deze manier al weer aardig rechtgetrokken.

Blijkbaar was ik ondanks mijn olijke provocaties in het VN-stukje toch niet op deze toon bedacht, want in een brief aan Herman Mock ging ik er met gestrekt been in:

U hebt een vertederend naïef beeld van taal: $1+1=2$. Het Nederlands kent de uitdrukking ‘in een wip’, dus wat zou er aan te merken zijn op de wending ‘in een wip licht’?

Ik raadpleeg in zo’n geval niet alleen woordenboeken, maar ook geletterde Engelstaligen, op wier aanraden ik ten slotte zelfs het tussenzinnetje ‘(behalve in de staande uitdrukking *in a crack - in een mum*)’ uit mijn stukje schrapte. Die uitdrukking was namelijk te obscuur om ‘staand’ te worden genoemd, en zou bovendien in de bewuste combinatie nooit de betekenis opleveren die u er met het aplomb van de beunhaas aan toedicht.

Dat u ook verder weinig benul hebt van vertalen, illustreert u treffend met uw slotopmerking. Het ‘rechttrekken’ van auteurseigenaardigheden is nu juist iets wat een ordentelijk vertaler achterwege laat. Om u een eenvoudig voorbeeld te geven: een Engelse vertaler die uw ‘pleonasmatische’ zou rechttrekken tot ‘pleonastic’ in plaats van te kiezen voor het evenmin bestaande ‘pleonasmatic’, zou uw zo geheel eigen Nederlands nodeloos vervlakken en daarmee onrecht aandoen.

Dat liet hij niet op zich zitten:

Voor Engelse vertalingen raadpleeg ik zelden woordenboeken, want ik ben tweetalig groot geworden. Bovendien heb ik, met alle respect, nooit pogingen ondernomen om van vertalen mijn vak te maken, dus een beunhaas mag u mij niet noemen, hoor. Ik ben hooguit zelf een geletterde Engelstalige, die de zaterdagpuzzle in de New York Times *in a crack* oplost. Kom daar nog maar eens om, in Nijkerk of Geleen! En verder ben ik een buitengewoon geoefend lezer, die zich (in de schaarse gevallen dat hij het met vertalingen moet doen) kostelijk vermaakt met vertalerseigenaardigheden als de onderhavige. Dus pas op, want ik ben ook nog een rabiaat consumenten-aktivist, die in een mum, wip of flits een klacht bij Frits Bom kan deponeren. In uw artikel beweert u glashard dat *crack* geen tijdwoord is. In uw brief moet u toegeven dat die bewering is ingegeven door uw geletterde vrienden. Niet dat ik het echt nodig had, maar mijn geletterde vriend Roget (toch maar even een soort woordenboek opgeslagen, begrijpt u?) vermeldt onder het trefwoord *instant* (N.) niet minder dan zestien synoniemen, waaronder zeer prominent ‘crack’, mijn geletterde vriend Webster doet in omgekeerde volgorde precies hetzelfde.

Wat is daar obscuur aan, en staat dat nou of staat dat nou niet? En natuurlijk gebruikte Nabokov het woordje als tijdsaanduiding – waarom anders ‘eternities’ in dezelfde zinsnede? Hij verbond tijd met tijd, en niet met afstand, wat mij hier zelfs voor een beroepsvertaler ook logisch lijkt. (Waar haalt u trouwens die afstand vandaan? Moest dat geen *ruimte* wezen? Spleet?)

Rest de letterlijke vertaling. Uitgaande van de conclusies in de voorgaande alinea is *a brief crack* pleonasmatisch, zoals ik al uitlegde, maar dat kon Nabokov niet helpen. In zijn geval zijn we allemaal geneigd om zoiets zelfs *charmant* te noemen, (behalve misschien Edmund Wilson, die N’s taalfouten altijd hardnekkig bleef verbeteren.) Een ‘ogenblik’ is, evenals het Engelse ‘crack’, een metaforieus znw en betekent in onze taal ‘een korte tijdsduur’. Maar in vertaling kan ‘een kort ogenblik’ niet, want dat is weer pleonasmerend, en dat kunnen wij wél helpen. Daarom moet het ‘een ogenblik’ worden. Zo en niet anders klopt N’s vertaalde zin in taalkundig, emotioneel en zelfs in ritmisch opzicht.

Doe ’t eens hardop, voor de spiegel: ‘... een ogenblik van licht tussen twee eeuwigheden van duisternis’. En: ‘... a brief crack of light between two eternities of darkness.’ En nog een keer. Hij deed het zelf ook vaak zo, heb ik ooit van zijn weduwe vernomen – maar dan afgewisseld met Russisch in plaats van met Nederlands. Dat moet natuurlijk véél mooier hebben geklonken.

Heerlijk vakantiegenoegen, dit soort geouwehoer, vindt u ook niet? Desondanks wens ik u veel sukses toe in uw inderdaad ingewikkelde, maar daarom niet minder nuttige ambacht.

Tja, niet heel veel later vertelde mijn collega Anne Stoffel, vertaler uit het Russisch, me dat ze *Andere oevers (Drugie berega)* onder ogen had gehad, de Russische vertaling van *Speak, Memory. A brief crack of light* was in het Russisch geworden: *цель слабого света* (shchel’ slabogo sveta), in het Nederlands vertaald: ‘een kier van zwak licht’. Via-via heb ik Mock nog eens laten weten wie *Andere oevers* in het Russisch had vertaald: Nabokov zelve. Hij bleek daar niet van onder de indruk, want ja, in het Engels was Nabokov tenslotte ook maar een amateur... Dat Nabokov zelf niet twee-, maar zelfs drietalig werd opgevoed (dankzij een Engelse nanny en een Franse gouvernante) en dat zijn vader zich op zeker moment zo over het slechte Russisch van de jongens beklagde dat hij een Russische schermleer aanstelde (die en passant de jongens misschien ook wat mannelijker zou maken), staat overigens fraai beschreven in *Geheugen, spreek*.

Aan Mock had ik dus niet zoveel. Wel aan mijn oude vriend, dichter en liedjesschrijver Jan Boerstoel, die me na lezing van het VN-stukje suggereerde de lelijke ‘lichtspleet’ te vervangen door ‘een kiertje licht’. Intussen waren op 8 augustus in de VN-rubriek ‘Vrije Tribune’ twee ingezonden brieven verschenen:

Gilbert Voeten uit Oostende schreef:

Rien Verhoef beweert in 'Een stukje vertalen 3' over de Engelse term *crack* dat het geen tijdwoord is. Geldt dit ook voor de volgende uitdrukkingen? *The crack of dawn* – 'Het kriecken van de dag,' *The crack of doom* – 'De dag des oordeels.'

Ik antwoordde:

Natuurlijk is mij het bestaan bekend van de uitdrukkingen *crack of dawn* en *crack of doom*. De eerste komt echter voort uit het beeld van het eerste kiertje licht 's ochtends aan de horizon (die betekenis van *crack* als kier of spleet heeft in het genoemde voorbeeld overigens ook Nabokov op het oog), de tweede uit een andere hoofdbetekenis van *crack*: 'a sudden sharp and loud noise as of something breaking or bursting' – aldus de grote Oxford, die daar als voorbeelden aan toevoegt: 'the crack of a rifle, a whip, of breaking ice, bones, etc.' Formerly applied also to the roar of a cannon, of a trumpet, and of thunder; the last is still common [...] in the archaic phrase the 'crack of doom', i.e. the thunder-peal of the day of judgement, or perhaps the blast of the archangel's trump. [curs. van mij] Uit deze betekenis van 'crack' is bij uitbreiding weer de uitdrukking *in a crack* ontstaan [d.w.z. 'the time occupied by a crack or shot', aldus opnieuw de Oxford], maar net zo min als je in het Nederlands zo maar even uit uitdrukkingen als *in een mum* of *in een wip* de combinatie 'in een mum/wip licht' kunt maken, is in het Engels houdbaar dat 'a crack of light' op grond van het bestaan van de uitdrukking 'in a crack' opeens 'een ogenblik (van) licht' zou betekenen.

Verder is het feit dat wij de uitdrukkingen die u noemt op een bepaalde manier vertalen uiteraard niet van invloed op hun betekenis of herkomst in het Engels.

Ook was er C. Le Mair uit Eindhoven:

In de rubriek 'Een stukje vertalen' las ik Rien Verhoefs pleidooi voor vertalen zoals het er staat. Of het nu komt door de aanmatigende toon waarop hij zijn betoog uit de doeken doet, ofwel een tekortkoming in mijn eigen taalgevoel, het lukt me niet zijn verlangde waardering op te brengen voor zijn 'kortstondige lichtspleet', als vertaling van Nabokovs 'a brief crack of light'. Behalve de belachelijke tegenspraak (een kortstondige spleet is uiteraard iets volkomen absurds), is ook de weinig elegante sfeer rond ons woord 'spleet' er debet aan dat de zwier en waardigheid van Nabokovs openingsregel in de vertaling van Verhoef op flagrante wijze om zeep zijn geholpen. Hoe deze uitdrukking precies vertaald moet worden weet ik ook niet, maar eerder denk ik bijvoorbeeld aan 'een vluchtig sprankje licht', dat weliswaar de lading niet geheel dekt, en bovendien met wat kwade wil iets tautologisch heeft, maar tenminste nog iets poëtisch heeft behouden. Zeker lijkt me in elk geval dat

Nabokov, als hij het Nederlands zou beheersen, het wel uit zijn hersens zou laten zijn boek te beginnen met de regel die Verhoef heeft weten te fabriceren. Vertalen zoals het er staat blijkt gezien de griezelige formules die het oplevert, misschien toch niet zo'n goed idee. Probeer liever eens wat anders.

Ik antwoordde:

Mijn stukje was met opzet ietwat prikkelend – u noemt het zelfs aanmatigend – geschreven. Ik was namelijk wel voor honderd procent zeker van mijn interpretatie van *a brief crack of light*, maar hoopte uit boze reacties een bruikbare suggestie te putten voor de inhoudelijk juiste maar natuurlijk monsterlijke *kortstondige lichtspleet*.

Dank zij u is dat voor een belangrijk deel gelukt: *vluchtig* betekent onder meer *kortstondig* en is daarnaast veel minder lelijk (of zo u wilt: poëtischer).

Sprankje is daarentegen niet bruikbaar: je kunt Nabokov veel verwijten, maar niet dat het een clichéman is. Daarom heb ik ten slotte besloten uw vondst te combineren met *kiertje*. Het beeld blijft daarmee geheel behouden – ik kan dus blijven vertalen wat er staat – en u als echte en Nabokov als hypothetische Nederlander kunnen gerust zijn over een *vluchtig kiertje licht*.

Tot zover de vertaling van de eerste 26 woorden van *Speak, Memory*. Over de andere 103.474 misschien nog eens een andere keer.